

A cenzúra működési mechanizmusa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában

HORVÁTH ATTILA*

A szocializmus korának írói-újságíró szabályzata:
Ha valamilyen kényes témáról elmélkedel, legalább ne
mondd el senkinek!
Ha már elmondtad, legalább ne írd meg!
Ha mégis leírtad, semmiképp ne írd alá!
Ha már aláírtad, akkor semmin ne csodálkozz!
(Pesti vicc)

1. A cenzúra intézménye

A szovjet típusú diktatúra idejében hivatalosan nem működött ún. cenzúra hivatal. Mégis az állampárt irányítása alatt álló médiában, sajtóban és könyvkiadásban megjelenésre szánt műveket megbízható funkcionáriusok egész sorának ellenőrzése után közölhették csak. Még a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságában is kijelöltek egy ún. rezortfelelőst, aki a központi napilapokat és a kiemelt fontosságú hetilapokat ellenőrizte. Az Agitációs és Propaganda Osztály és a Tájékoztatási Hivatal több munkatársának is a „lapolvasás”, tehát a cenzúrázás volt – többek között – a hivatali kötelezettsége. A könyvek megjelenését a Kiadói Főigazgatóság engedélyezte. Mindamellet többször ellenőrzés után egy egész sor engedélyre volt még szükség. A nyomda is csak az „engedélyezem” feliratú pecséttel ellátott engedélyezési lap kíséretében vehette át a kéziratot. Azonban még a kinyomtatás után (és közben) is bármelyik résztvevőnek joga volt a levonatokat elolvasni, ellenőrizni, a minisztérium forgalombahozatali engedélyét visszavonatni.

Illés Endre¹ minderről így írt Komlós Aladárnak:² „Azt írod: tőlem függ versesköteted megjelentetése. (...) [L]átom, nem ismered könyvkiadásunk összefüggő fogaskerékrendszerét, irodalmi vezető vagyok. Hát persze, hogy tőlem is függ. De mint egy óraszerkezetben, kerekeket mozgatok, s engemet is kerekek mozgatnak.”³

A „kényesebbnek” tartott írások esetében a szerkesztők is kikérték a vezetők, 1956 után elsősorban Aczél György, véleményét. Például Tolnai Gábor⁴ 1958 tavaszán az alábbiakat írta Aczélnek:

* Egyetemi docens, ELTE, ÁJK, Állam- és Jogi Történeti Tanszék. E-mail: horvath.attila@ajk.elte.hu

1 Illés Endre (1902–1986) író, szerkesztő, műfordító. A Révai Kiadóban, majd 1950-től a jogutód Szépirodalmi Kiadóban dolgozott, 1957-től a kiadó igazgatója, a magyar irodalmi közélet egyik vezető alakja volt.

2 Komlós Aladár (1892–1980) irodalomtörténész, költő, író.

3 Idézi DOMOKOS Máttyás: *Leletmentés*. Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában, 1948–1989. Budapest, Osiris, 1996. 9–10.

4 Tolnai Gábor (1910–1990) irodalomtörténész.

„Thurzó Gábor⁵ ismét írt egy kitűnő novellát. Nekem néhány esztétikai és politikai problémám van vele kapcsolatban. Tegnap találkoztam Marosán elvtárral és említettem neki, elkérte tőle a kéziratot és mára már el is olvasta. Az ő véleménye az, hogy politikailag nem látja problematikusnak, nagyon jó írásnak tarja, miként Thurzó Gábor korábbi novelláját. Azonban azt javasolta, hogy »több szem többet lát« alapon, kérjelek meg Téged is arra, hogy olvasd el.”⁶

Aczél a kéziratot továbbküldte a művelődési miniszternek, Benke Valériának.⁷

A korabeli lektori vélemények színvonalára jellemző adalék: Kertész Imre *Sorstalanság* című művét 1970-ben beadta a Magvető Könyvkiadónak, de Kardos György⁸ aláírásával az alábbi elutasító levelet kapta: „Élményanyagának művészi megfogalmazása nem sikerült, pedig a téma iszonyatos és megrázó.”⁹

Még az 1980-as években is ugyanezt a gyakorlatot folytatták: pl. a háromszoros József Attila-díjas, Kossuth-díjas író, Galgóczi Erzsébet *Vidravas* című regényének kéziratát ide-odaküldözgették különböző szervekhez, szaklektorokhoz, minisztériumokba stb. Még Tímár Istvánhoz¹⁰ is eljuttatták, aki annak idején többek között a Magyar Közösség és a MAORT ügyeinek vizsgálója volt. Végül Illés Endre Berecz Jánoshoz küldte el a kéziratot, aki lakására hívta az írónőt, és rávette néhány módosításra. Az 1956-ról szóló részt pedig kihúzták.¹¹ Mindezt azért, mert a regény a MAORT-perről szólt.¹²

Az egyébként rigorózus módon túlbiztosított ellenőrzési rendszer mellett még a titkoszolgálat is fokozta az éberséget. A III/III. ügyosztály osztályvezetője pl. 1981-ben az alábbi utasítást adta a *Tiszatáj* című folyóiratnál működő ügynökének:

„Amennyiben a *Tiszatáj* bármilyen ellenséges tartalmú, ellenforradalommal foglalkozó írást kapna közlésre, kérjen soron kívüli találkozót, hogy időben felderítsük készítőjét.

Mivel közvetlen kapcsolatban nincs jelenleg a »szerkesztővel«, közös barátokkal folytatott beszélgetéseken gyűjtsön információkat tevékenységéről, hozzá érkező kapcsolatairól.

Dr. Földes László r. szds. osztályvezető.”¹³

5 Thurzó Gábor (1912–1979) író. Regényeket, novellákat, irodalomkritikákat írt. Fő műve: *A szent* (1966).

6 MOL JGY XIX-J-4-aaz. 59. d. 1958. május 22.

7 Benke Valéria (1920–2009) kommunista politikus, a Magyar Rádió elnöke (1954–1958).

8 Kardos György (1918–1985) 1945-től a Honvédelmi Minisztérium Katonai Politikai Osztályán dolgozott. 1950-ben letartóztatták. 1961-ben a Magvető Könyvkiadó igazgatója lett.

9 MURÁNYI Gábor: *A múlt szövedéke. Históriaik a megbicsaklott 20. századból*. Budapest, Noran, 2004. 491.

10 Tímár István (1913–1991) rendőr ezredes, jogász. 1947-től Péter Gábor helyettese. 1953-ban letartóztatták, 1957-ben rehabilitálták. Rövid ideig a Legfelsőbb Bíróság elnökhelyettese, majd a Szerzői Jogvédő Hivatal főigazgatója volt.

11 Ez a rész először a *Kortárs* 1990/9. számában jelent meg. Vö. BEREZC János: *Vállalom*. Budapest, Budapest-Print Kiadó, [2003]. 415. POMOGÁTS Béla: Igazságkereső író: Galgóczi Erzsébet. *Tekintet*, 1999/6. GALGÓCZI Erzsébet: Ami a Vidravasból kimaradt. In POMOGÁTS Béla (szerk.): *1956: magyar írók novellái*. Budapest, Noran, 2006.

12 SRÁGLI Lajos: A MAORT-per és háttere. Üzemtörténeti Értesítő, 1990. KATONA Klára: A MAORT története a fordulatok éveiben Magyarországon. In *Trezor*, 2. *A Történeti Hivatal Évkönyve. 2000–2001*. Budapest, Történeti Hivatal, 2002. BACZONI Gábor: Négy törvénysértő per utóélete. In GYARMATI György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. SRÁGLI Lajos: *A MAORT*. Budapest, Útmutató Tanácsadó és Kiadó Kft. 1998. SRÁGLI Lajos: *A politika csapdái: a MAORT története, 1938–1949*. Zalaegerszeg, Magyar Olajipari Múzeum, 2008.

13 Történeti Hivatal – 9-19783/3.

2. 1945 előtt kiadott könyvek megsemmisítése

A könyvek cenzúrája már az 530/1945. ME sz. rendelet alapján elkezdődött. A kormányrendelet végrehajtásáról szóló 1330/1945. ME sz. rendelet felállított egy bizottságot, amely több kötetben, mintegy kétszáz, fasisztának és szovjetellenesnek minősített könyvcímet gyűjtött össze.¹⁴ A lista kétségtelenül nagyon sok antiszemita, fasiszta, náci könyvet tartalmazott, de a tiltott és bezúzásra ítélt művek között már megjelentek azok a szerzők, akik a legmérsékeltbb módon is, de kritizálták a Szovjetuniót vagy a szocializmust. Ezért vonták ki a forgalomból Fekete István *Zsellérek*,¹⁵ Somogyváry Gyula *És Mihály harcolt*, Almásy László *Rommel hadseregénél Libiában*, Baktay Ervin *India szabadságot akar*, André Gide *Utazásom a Szovjetunióban*, Jánossy István *Vitéz Horthy István, a repülő* című könyvét, de bekerült a névsorba Mécs László összes verse, Tormay Cecile, Pekár Gyula, Jankovics Marcell, Erdélyi József, Sinka István, Darányi Károly, Gratz Gusztáv, Heller István, Méhely Lajos, Wolff Károly, Kállay Miklós, Giovanni Papini, Prohászka Ottokár, Magyar Zoltán, Bangha Béla, Hóman Bálint stb. életműve is.¹⁶ Ugyanerre a sorsra jutottak azok is, akik Nyugatra távoztak: Márai Sándor, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Zilahy Lajos, Nyíró József, Wass Albert stb.¹⁷

A „fordulat évétől” (1948) kezdve egymás után adták ki az újabb és újabb listákat könyvek bezúzásáról (kb. 1500 cím és 120 ezer példány), s most már a könyvtárakban, antikváriumokban és magánkönyvtárakban is „selejtezték”. Emellett megjelentek olyan utasítások is, amelyek arra kötelezték a könyvtárak, az iskolák és a művelődési házak könyvgyűjteményeinek vezetőit, hogy egyes műveket vegyenek le a szabadpolcokról, és tegyék le őket a raktárakba.¹⁸ A könyvek likvidálásának egyik módszerét Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter így határozta meg: minden iskola „kettétépett állapotban, szorosán becsomagolva” haladéktalanul szolgáltatassa ki a papírhulladék vállalatoknak a felsorolt könyveket.

A bezúzendó, forgalomból kivonandó könyvek listájára felkerültek – többek között – Szabó Dezső, Kittenberger Kálmán, Passuth László, Rejtő Jenő, Hamvas Béla, Kodolányi János, Tamási Áron, Benedek Elek, Móra Ferenc egyes művei, a Karinthy Frigyes által magyarártott *Micimackó*, Szerb Antal *A világirodalom története*, *Gondolatok a könyvtárban*, *Utazás és holdvilág* című könyvei.¹⁹ A külföldi szerzők közül: Sartre, Camus (*Közöny*), Sienkiewicz, Stefan Zweig, Karl May, Dante, Dickens, Dumas, Kipling, Proust, Maugham, Hemingway,

14 *A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke*. Debrecen, 1945. I–III.

15 A *Zsellérek* című regényt még 1991-ben is megcsonkítva adták ki!

16 ZALAI K. László: Könyvpusztítás a háború után. *Élet és tudomány*, 1992/51. 1620. Z. KARVALITS László: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban. *Magyar Könyvszemle*, 1993/4. 404. SIPOS Anna Magdolna: *Index librorum prohibitorium* a demokratikus Magyarországon. Könyvindexek 1945–1946. *Könyvtári Figyelő*, 2007/3. 413. SIPOS Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában. Könyvindexek 1949–1950. *Könyvtári Figyelő*, 2007/4. 684. (2007b). KATSÁNYI Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárak, könyvkivonások a Fővárosi Könyvtárban 1945–1950. *Könyvtári Figyelő*, 2004/3. 513. VARGA Sándor: *Selejtlista: 1950. Irodalomtörténet*, 1983/2. 471.

17 CZIGÁNY Lóránt: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon, 1946–1988*. Budapest, Gondolat, 1990. 17.

18 Az iskolai könyvtárak átrendezése és selejtezése. *Köznevelés*, 1950. március. 1. SIPOS (2007b) i. m. (16. l.) 684. BÁNFI Szilvia: „... a káros sajtótermékek terjesztését megakadályozhassam.” A könyvtári zártság gyakorlata a negyvenes évek második feléből. *Könyvtári Figyelő*, 2006/4. 514.

19 A fenti szerzők közül néhányan a kádári-konzolidáció után megjelentek.

Disraeli művei, a Grimm-mesék stb. A Magyar Dolgozók Pártjának elnöke, egyben a Magyar Népköztársaság elnöke, Szakasits Árpád vezércikke jól illusztrálja a pártvezetés véleményét a nyugati irodalomról: „Az angolszász imperializmus (...) szellemi rothadásának csempészárújával igyekszik elárasztani a népeket s országokat. Éppen úgy, ahogyan elzártuk magunkat a Marshall-tervtől,²⁰ úgy kell szemben állnunk ezzel az imperialista szellemi csempészettel.”²¹

A listákat összeállító bizottságoknak az is elég volt, ha Márai Sándor írt előszót Cervantes művéhez, vagy az, hogy Petőfi Sándor, Csokonai Vitéz Mihály verseskötetét „reakciós” kiadóknak adták ki.²² Ezen kívül 1956-ig nem adták ki Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című könyvét, Fekete István műveit,²³ s 1958-ig Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetét* sem. (Utóbbi későbbi kiadásából viszont kihúztak 34 oldalt.)²⁴ 1953-ig Marx fiatalkori műveit sem lehetett kikölcsönözni a könyvtárakból.²⁵

A selejtezés, a könyvek megsemmisítése csak akkor csillapodott valamelyest, amikor 1950. december 7-én a BBC gúnyos kommentár kíséretében ismertette a *Times* vezércikkét, amely leírta, hogy mi történt Magyarországon a világirodalom klasszikusaival.²⁶ A kortárs írók közül „dekadensnek” minősítették Füst Milánt, Weöres Sándort, „modernistának” Kassák Lajost, „kávéházi írónak” Nagy Lajost, „antirealistának” Ottlik Gézá, „harmadikutasnak” Németh Lászlót stb. Perifériára szorították Nemes Nagy Ágnes, Mátyás Iván és Pilinszky Jánost.²⁷

Azok a könyvek és folyóiratok, amelyeket nem semmisítettek meg, a könyvtárak ún. zárt anyagába kerültek. A 17/1976. (VI. 7.) MT sz. rendelet szerint: azokat „csak a szervezeti és működési szabályzatban meghatározott módon, külön engedéllyel szabad használatba adni”. Az 1981-ben kiadott miniszteri utasítás szerint (135/1981. [M. K. 19.] sz. utasítás) ezeknek a műveknek az elolvasását csak azoknak a kutatóknak engedélyezték, „akik a kutatás indokoltóságára vonatkozóan a munkáltatójuk – a kutatási téma megjelölését is tartalmazó – igazolását felmutatják”.

20 Marshall-terv, Európai Újjáépítési program: az Egyesült Államok gazdasági segélyprogramja a II. világháborúban kárt szenvedett európai országok talpra állítására. A szovjet vezetés megtiltotta, hogy Magyarország és a többi szocialista ország részt vegyen a segélyprogramban, ami nagy mértékben megnehezítette a háború utáni újjáépítést.

21 *Szabad Nép*, 1949. február 12. Természetesen ezeknek a szerzőknek egyes műveit a 1960-as évektől újra kiadták.

22 VÉRTÉSSY Miklós: Mit olvashattunk és mit nem? *Könyvtáros*, 1988/5. 306. MURÁNYI i. m. (9. lj.) 258.

23 Ifj. FEKETE István: *Fekete István az édesapám volt... Dokumentumregény*. Budapest, Móra, 2004. 282.

24 Pl. ezt a részt is kihúzták: „1919 tavaszán a forradalmi és proletarizált Magyarország egyik napról a másikra átalakult nemzeti és keresztény Magyarországgá. Az importált forradalomnak nyoma sem maradt. A forradalomban kompromittált emberek eltűntek és újak jöttek a helyükbe. De sokan voltak olyanok is, akik még előző nap az Internacionálét dúdolták és most könnyek közt fújták felváltva a Himnuszt és az Erger-berget.”

25 HELLER Ágnes – KÖBÁNYAI János: *Bicikliző majom*. Budapest, Múlt és Jövő, 1999. 118.

26 Később a selejtlista-botrányt Losonczy Géza rótták fel, aki ellen amúgy is egy koncepció per folytattak le. L. KÖVÉR György: *Losonczy Géza, 1917–1957*. Budapest, 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete, 1998. 201.

27 Nagy példányszámban (1 millió példány) adták ki Illés Béla silány műveit és Mesterházi Lajos *Karacs Lajos sztahanovista betonszerelő élete és munkamódszere* (Budapest, 1950.) vagy Sötér István *A szegeci textilkombinát* (Budapest, 1951.) stb. könyveit.

3. Könyvek cenzúrázása

Még nem készült összesítés arról, hogy hány könyv megjelenését akadályozták meg, vagy, ha mégis kiadták, akkor hogyan csonkították meg, írták át ezeket a műveket. Így a következőkben csak néhány kirívó példát sorolunk fel. A tiltáshoz elég volt egy pártfunkcionárius utasítása; pl. Marosán György kijelentette: „A Lovas Márton által írt könyvet letiltom” (Magyar Szocialista Munkáspárt Intézőbizottságának 1957. március 12-i ülése). Déry Tibor *Niki* című novellájáról már párthatározat rendelkezett. Mivel Örkény István Aczél György unszolása ellenére sem volt hajlandó '56-os szereplését önkritikusan megtagadni, ezért felbontották a vele kötött kiadói szerződéseket. Örkény, hogy családját el tudja tartani, az Egyesült Gyógy-szer- és Tápszergyárban dolgozott. Végül is 1966-ban enyhítettek a büntetésén.

Örkény István műveit a későbbiekben is keményen cenzúrázták. Tizenhat nappal a halála előtt, a kórházi ágyán, 1979. június 8-án a következő levelet diktálta le *Forgatókönyv* című művének bizonyos részleteit kifogásoló Aczél Györgynek:

„Kedves Gyuri! Zsuzsi átadta nekem két szövegváltoztatási javaslatodat, mind a kettőt elfogadtam és meg is valósítottam. Így az összes eddig leírt, és eztán leírandó példányból a Firtos nevet ki fogom húzni. Ugyanilyen jogosnak érzem azt az óhajlásodat, hogy a *Forgatókönyv* ne csak az igazságtalanságokat, hanem azok jóvátételét, a hős rehabilitációját és a mai létünk konszolidációját is érzékeltesse. Azt hiszem, ezt sikerült szépen megoldanom, kérlek dobd el a nálad levő példány 159. oldalát és tedd helyébe az új 159 és 159/a oldalt.”²⁸

Szabolcsi Miklós *József Attila Emlékkönyve* azért nem jelenhetett meg, mert a szerzők utalást tettek arra, hogy József Attila és a Kommunisták Magyarországi Pártjának kapcsolata nem volt felhőtlen. 1964-ben betiltották Hernádi Gyula *Az ég bútorai*, Mészöly Miklós *Az atléta halála*, Szász Imre *Gyertek este 9-kor*, Major Ottó *Szerelem és halál a Kapucinus utcában* című könyvét.

Megjelenhetett Jules Verne jó néhány könyve is, természetesen csak alapos cenzúrázás után. Például a *Rejtelmes sziget* c. kalandregényből több helyen is kihúzták az „Isten” szót, még azon az áron is, hogy így értelmetlenné vált az a mondat. Karl May Old Shatterhandról szóló történeteinek közül csak az Amerikában játszódókat adhatták ki. A *Winnetout* újrafordították, és kihagyták belőle a pietista vallásérvölcsi elmélkedéseket, s azt is, hogy amikor az apacsok főnöke halála előtt megtért, sírjára keresztet állítanak. Egyébként is az ifjúsági regényekből (pl. Jókai regényeiből) kihagyták a vallásos részeket. Gárdonyi Géza *Egri csillagok* c. könyvéből kilencszer húzták ki az „Isten”, illetve a „Jézus” szavakat. Ahol a tankönyvek leírják, hogy Jedlik Ányos a dinamó feltalálója, onnan kihúzták, hogy bencés szerzetes volt. Még a zeneművekre is odafigyeltek. Liszt Ferenc ismert műve, a *Villa d'Este szökőkútjai* kottájára odaírta a mű lényegi mondanivalóját: „Aki ebből a vízből iszik, amelyet én adok neki, nem szomjazik soha többé.” (Jn 4,14). Ezt a szerzői instrukciót egyszerűen kitörölték. (A vallásellenes művekért viszont magas honoráriumokat fizettek.)

Mikszáth Kálmán kritikai kiadásának 29. kötetéből, amely az 1877-ben megjelent elbeszéléseket tartalmazza, kihagyták *A selyem kokárda* c. elbeszélés néhány mondatát. A szabadságharc idején játszódó novellában ugyanis az orosz beavatkozásról Mikszáth ezt írta: „Azt a nemzetet, mely egyedül képes vállalkozni a bakó szerepére.”²⁹

28 ÖRKÉNY ISTVÁN: *Levelek egy percben*. Budapest, Palatinus, 1992. 229–230.

29 *Lányok Lapja*, 1877. 10. füzet 184.

Krúdy Gyula *Tegnapok ködlovagjai* (1925) c. gyűjteménye Kun Béláról szóló portróját, amely „A bolsi” címmel jelent meg a Magvető Kiadónál, az 1961-es kiadásból minden külön értesítés nélkül kihagyták.

Jókai Mórnak *A Bárdy-család* c. novellája miatt nem jelenhetett meg a kritikai kiadásban egyetlen 1850-ben írt műve sem.

Kassák Lajosnak az *Egy ember élete* c. önéletrajzából kihagyták az 1918–19-re vonatkozó utolsó könyvet, igaz ezt már a Horthy-korszakban is betiltották.

Móricz Zsigmond *A boldog ember* c. regényének összes kiadásából kihúztak három szót: „arról nem tehetsz, hogy az ember az ország szolgálatában ég el, mint a kicsiny gyertyaszál. Ebben mindnyájan osztályos társaid vagyunk e megtöretett (kis trianoni csonka) hazában.”³⁰

Zilahy Lajos *A két fogoly* c. regényének Leninről szóló részét egyszerűen átírták. Az eredeti így szólt:

„A kocsiban térdeire könyökölve egy kopasz és töprengő ember ült, akit igazi nevén Iljits Uljanov Vladimirnak hívtak. Szegletes szatír arc, lapos, tatár szemekkel, s bennük egy borzalmas eskü tüze lappangott, amit akkor fogadott az egész emberiség ellen, amikor a testvérét, a cár elleni merénylet miatt felakasztották, őt magát pedig láncra verték és hat évre Szibériába vitték.

És ahogy ez a lepecsételt kocsi Moszkva felé közeledett, úgy változott át lassanként Oroszország homlokán Isten kenete Káin átkává.”³¹

Az ideológiai elvárásoknak megfelelő szöveg:

„A kocsiban, térdeire könyökölve egy kopaszodó és töprengő ember ült, akit Vlagyimir Iljics Uljanovnak hívtak, s akinek testvérét a II. Miklós cár ellen tervezett merénylet miatt felakasztottak, őt pedig láncra verve vitték Szibériába, ahonnan hat év múlva szabadult.

Lenin!

És ahogy a lepecsételt kocsi Moszkva felé közeledett, úgy változott át lassanként homlokán a cári évszázadok sötét jele egy teljesen új, és még beláthatatlan jövő jelévé.”³²

Kosztolányi Dezső *Édes Anna* c. könyve kiadásainak többségéből hiányzott a XV. fejezet harmadik bekezdésének két utolsó mondata: „Csöndes, megindító viszontlátás volt. A bujdosók, mint annyiszor a magyar történelemben, hazaérkeztek.”

Szerb Antal *A világirodalom története* c. könyvéből kihúzták az alábbi mondatokat:

„A szovjet színpad érdekes különlegességei voltak egy időben az irtózatosan átírt klasszikus darabok, például Schiller *Don Carlósa*, megfelelő átalakításban. *Hamletet* úgy játszották, hogy kihagytak belőle minden polgári és elavult mozzanatot, így például a szellemet; Hamlet maga öltözik szellemnek, ezzel a fogással ugratja bele a többieket bosszú tervébe; Offélia pedig nem örül meg, az nagyon romantikus volna, hanem leissza magát és részeg állapotban fullad a vízbe.”³³

30 A boldog ember. In: *Móricz Zsigmond művei*. Budapest, Athenaeum, 1939. 320.

31 ZILAHY Lajos: *Két fogoly*. Budapest, Athenaeum, 1927. II., 260.

32 ZILAHY Lajos: *Két fogoly*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981. 430.

33 SZERB Antal: *A világirodalom története*. Budapest, Révai, 1941. 405.

Karinthy Frigyes fiához írt levele 1945 után nem jelenhetett meg:

„De nem mondtam ki azt a szót soha. És most már nem is tudom kimondani, csak annyit: valami fáj, ami nincs. Valamikor hallani fogsz majd az életnek egy fájdalmas csodájáról – arról, hogy ki nek levágnák a kezét és a lábát, sokáig érzi még sajogni az ujjakat, amik nincsenek. Ha ezt hallod majd: Kolozsvár, és ezt Erdély, és ezt: Kárpátok – meg fogod tudni, mire gondoltam.”³⁴

A *Tanár úr kérem* c. kötet „Reggel hétkor” c. fejezetében Magyarország és Szerbia helyére Dániát és Norvégiát tették.

Táncsics Mihályt, a sajtószabadság hőst is cenzúrázták. Önéletrajzából kihagyták azokat a részeket, amelyekben vallásosságáról írt.³⁵

Szemere Bertalan útleírásából pedig azt a részt hagyták el, amelyben a természeti szépségtől megilletődve a teremtő Istenről elmélkedett.³⁶

Lengyel József *Szembesítés* című művét 1965-ben írta. Hosszú harc után 1971-ben jelent meg, de csak belső használatra kiadott könyvként. A nagyközönség csak 1988-ban olvashatta, de a *Nép-szabadság* egyik cikkében még ekkor is megróttá a kiadót, hogy miért merték kiadni ezt a könyvet.³⁷

Ránki György 1973-ban kiadott *A második világháború története* c. könyvéből kivették az első fejezetet, mert abban leírta, a náci Németország mellett a Szovjetunió is részt vett Lengyelország lerohanásában.³⁸

Dolmányos István *A Szovjetunió története* című könyve 1971-ben jelent meg, de betiltották, mert: „A szerző igencsak túlértékeli az SZKP XXII. kongresszusának jelentőségét, pozitív szerepét és Hruscsov tevékenységét. (...) Értékelése után nehezen érthető meg, miért került sor Hruscsov leváltására.”³⁹

1979-ben már a könyvesboltokból szedték össze Borsányi György Kun Béláról szóló monográfiáját. Állítólag azért, mert a „guruló rubelek” ügye tabu témának számított.⁴⁰

Sára Sándor *Pergőtűz* c. filmjéből készült könyv százezer példányát bezúrták.⁴¹

Néhány éves késéssel ugyan, de megjelenhetett Nadas Péter: *Egy családragény vége*,⁴² valamint Hajnóczy Péter *A fűtő*⁴³ című műve.

A *Sorsforduló* című kötetet, amely az 1944–45-ös „felszabadulásról” szólt, azért tiltották be, mert olyan dokumentumokat közöltek benne, amelyek a szovjet katonák atrocitásait mutatták be.

34 KOSZTOLÁNYI Dezső (szerk.): *Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért*. Budapest, 1921. 190.

35 TÁNCSICS Mihály: *Életpályám*. Budapest, Révai, 1949.

36 LUKÁCSI Sándor: *Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai úti naplójából. Irodalom-történeti közlemények*, 1985. 135. A fenti szövegben példaként említettek I. SZÖRÉNYI László: *Delfinárium. Filológiai groteszkek*. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1998. 9–73.

37 MAJOR Ottó (vál., s. a. r.): *Lengyel József noteszeiből, 1955–1975*. Budapest, 1989. 363.

38 BOKODI-OLÁH Gergely: *Megelevenedő történelem. Történelmi műsorok a Magyar Televízióban, 1957–1990*. Budapest, a szerző kiadása, 2009. 42.

39 Idézi STANDEISKY Éva: *Bomlás. A hatalom és a kulturális elit*. In: RAINER M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 322.

40 MOL 288. f. 7/580. ó. e. HAJDÚ Tibor: *Változó korok, változó vélemények a magyarországi Tanácsköztársaságról*. In *Századok Füzetek*, Budapest, 2009. 14. HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza, 1957. november–1989. június*. Budapest, Kossuth, 2003. 532.

41 BOKODI-OLÁH i. m. (38. lj.) 48.

42 BALASSA Péter: *Mindnyáján benne vagyunk. Nadas Péter művei*. Budapest, Balassi, 2007.

43 CZIGÁNY Lóránt: *Pé mint prózáíró portréja. Hajnóczy Péter*. Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 1981.

A Móra Könyvkiadó ismeretterjesztő sorozatának egyik kötete a híres hadvezéreket mutatja be Nagy Sándortól kezdve. Mivel Erwin Rommel is szerepelt benne, a könyvet bezúrták, a kiadó igazgatóját pedig menesztették.

Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című esszéketét először 1978-ban adta ki a Magvető Kiadó, de egy évtizedig raktárban őrizték. A tízéves késés magyarázata: „Magas szintről származó tilalom volt a várákozás oka.”⁴⁴

Sinkó Ervin *Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek 1935–37* című művét 1961-ben Jugoszláviában adták ki, de Magyarországon csak a rendszerváltozáskor jelenhetett meg, pedig a szerző alapító tagja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának. Hasonló sorsra jutott 1970-ben Sík Endre nyugalmazott külügyminiszter és központi bizottsági tag *Vihar a levelet...* című visszaemlékezése is, hiszen a szovjet elvtársak érzékenységére hivatkozva a már kinyomtatott könyvet visszavonták,⁴⁵ és csak a gorbacsovi glasznosztj idején (1988) jelenhetett meg.⁴⁶

Az anyaországot igyekeztek elszigetelni jugoszlávai magyarságtól. Betiltották a délvidéki írók egész sorát, köztük Gion Nándor könyveit. Jó néhány évre kitiltották Magyarországról az *Új Szimposion* avantgárd folyóirat szerkesztőit. Arról is gondoskodtak, hogy az újjvidéki *Magyar Szó* című újságot nálunk ne lehessen kapni, miközben az újságosok polcain porosodtak a *Scintea*, a *Tribuna Ludu*, a *Pravda* stb. kötegei.⁴⁷

Az 1973-as tisztogatás, a reformellenes intézkedések hatására elsőként az ún. Lukács-iskola tagjaival (Hegedűs András, Márkus Mária, Márkus György, Bence György, Kis János, Vajda Mihály, Heller Ágnes, Fehér Ferenc) számoltak le.⁴⁸ A tiltások hatására közülük többen is emigráltak.

Haraszi Miklós az „uralkodó osztály” életéről írt, *Darabbér* című munkásszociográfiájáért 1974-ben államellenes izgatás vádjával 8 hónap felfüggesztett börtönbüntetést kapott. Magyarországon csak 1989-ben adták ki, miután 14 országban már megjelent.⁴⁹

Konrád György és Szelényi Iván 1974-re lett kész *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyvvel. A politikai rendőrség a kéziratot lefoglalta, a szerzők ellen először államellenes izgatás vádjával indítottak eljárást, végül a büntetőeljárást megszüntették, de Szelényi Iván családjával együtt emigrált. Konrád Györgyöt egy évtizedes publikálási tilalommal büntették.

Hernádi Gyula *Borotvált tabló* című művét bezúrták (csak 1980-ban jelenhetett meg), az író pedig nem kapott útlevelet, azzal az indoklással, hogy kiutazása „sérti a Magyar Népköztársaság érdekeit”.⁵⁰

44 SOLTÉSZ Anikó – PALOTAI János: Kinyílt dobozok – olvasható könyvek. In: *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, Reform Rt., R-forma Kiadói Kft., 1989. 380. HUSZÁR i. m. (40. lj.) 538.

45 MOL 288. 36. cs./1971. ő. e. MOL 288. f. 41/1971/152. ő. e.

46 Sík Endre: *Vihar a levelet...* (Utószó Milei György). Budapest, Zrínyi, 1988. 525.

47 JUHÁSZ György: Autonómiát, de melyet? *Magyar Nemzet*, 2012. december 10. 6.

48 RÉVÉSZ Béla: A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalitása. (Ideológia – politika – jog Magyarországon az ötvenes években). In: *Acta Juridica et Politica*. Szeged, 1997. 196. CSIZMADIA ERVIN: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. Budapest, T-Twins, 1995. I., 47. BENCE György – KIS János – MÁRKUS György: *Hogyan lehetséges a kritikai gazdaságtan?* Budapest, T-Twins – MTAK Lukács Archívum, 1992. 308. HELLER–KÖBÁNYAI i. m. (25. lj.) 278. VASS Henrik (szerk.): *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1971–1975*. Budapest, Kossuth, 1979. 387., 457. és 465. ÁGH Attila: Ideológiai viták és értelmiségi stratégiák a hatvanas és hetvenes évek Magyarországon. *Juss*, 1989/december–1990/január, 25.

49 HARASZI Miklós: *Darabbér. [Egy munkás a munkásállamban]*. Budapest, Téka, 1989.

50 DOMOKOS i. m. (3. lj.) 222.

Németh László *Sorskérdések* című írása 10 évig nem talált kiadót, csak 1989-ben jelent meg.

1983-ban Püski Sándor New York-i kiadója Csoóri Sándor előszavával megjelentette Duray Miklós *Kutyaszorító* című művét.⁵¹ Csoóri a nyugati közvélemény elé tárta a szovjet típusú diktatúra két jellemző vonását: az állampárti rendszert és a magántulajdon tilalmazását, s egyértelműen magasabb rendűnek minősítette a nyugati demokráciákat:

„A nyugati demokráciák neveltje hitetlenül hallgatja a kelet-európai kisebbségek nyomoráról szóló történeteket. (...) A többpártrendszerű országok nacionalizmusa sohasem lehet olyan féktelen és diktatórikus, mint az egy párt irányította országoké! Hiszen ahol pártok versenyezhetnek a hatalomért, ott akár meggyőződésből, akár pártérdekből az egyik küzdőnek föltétlenül fel kell vállalnia a nemzetiségek gondjait. (...) A magántulajdontól megfosztott egyén elvesztve gazdasági támasztékát, pajzsát, tökéletesen elveszett állampolgárrá változott. Ide-oda lökhető alkalmazottá!”

Csoóri ezután szólt még a nemzetiségeket védő egyházakat megszorozó marxista „ideológiai kartácstűzről”.⁵²

A szocialista rendszer tabutémáit leleplező írás miatt személyesen Kádár János kezdeményezte a szigorú megtorlást. 1983. június 13-án a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága ezért az alábbi határozatot hozta:

1. Csoóri Sándor az Írószövetség képviselőjében nem utazhat külföldre.

2. A Művelődési Minisztérium Kiadói Főigazgatósága állítsa le Csoóri Sándor politikai tartalmú, a Magyar Népköztársaság érdekeit sértő írásainak megjelentetését.

3. A Tájékoztató Hivatal elnöke rendelje el, hogy Csoóri Sándor politikai jellegű és tartalmú írásait ne közöljék. A Művelődési Minisztérium egyidejűleg biztosítsa, hogy Csoóri Sándor nyilvános szerepléseit az illetékes tanácsai és művelődési szervek ne engedélyezzék.

A Központi Bizottság Tudományos és Kulturális Osztálya a Külügyi Osztállyal együttműködve szóbeli jegyzékben tájékoztassa az ügygel kapcsolatos állásfoglalásáról a budapesti szovjet, csehszlovák és román nagykövetség kulturális beosztottját.

„Ha az imperialista propaganda központok Csoóri Sándor írását szélesebb körű kampány keretében felhasználják, az abban foglaltakra nyilvánosan is reagálni kell a *Magyar Nemzet* vagy az *Élet és Irodalom* hasábjain. A megjelenő írás lépjen fel a nacionalizmus ellen, és utasítsa vissza Csoóri Sándor előszavának főbb megállapításait. A nyilvános elhatárolódással el kell érni, hogy szükségessé váló adminisztratív intézkedéseket a kérdés iránt érzékeny értelmiségi közvélemény ertse és elfogadjá.”⁵³

1983. szeptember 16-án meg is jelent az *Élet és Irodalomban* Hajdú János „Utószó egy előszóhoz” című írása, amelyben beszámíthatatlannak minősítette Csoóri Sándort, és azzal vádolta, hogy tudatzavarában és nem az eszével aggódik a kisebbségi magyarokért. Hajdú kijelentette, hogy Csoóri „hátat fordított a szocializmusnak.” Jellemző a pártvezetés gondolkodásmód-

51 DURAY Miklós: *Kutyaszorító*. New York, Püski, 1983.

52 CSOÓRI Sándor: Kapaszkodás a megmaradásért. In: HAVAS Fanny (s. a. r.): *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, A-B Beszélő, 1992. I., 474–475.

53 MOL 288. f.7. 675. ó. e.

jára, hogy egy olyan írás ellen vezényeltek támadást, amelyet az ország közvéleménye nem ismerhetett, mivel Magyarországra nem jöhetett be a könyv.⁵⁴

Az 1984-es Los Angeles-i olimpiát a szocialista országok többsége szovjet utasításra bojkotálta. Ezért az olimpiáról készült könyvet is bezúrták.

1986-ban egy kiadó elhatározta, hogy újra kiadja a *Révai Nagy Lexikont*. A hasonmás kiadásra néhány nap alatt 75 ezer előfizetés gyűlt össze. A pártvezetés mégis betiltotta, s a már kinyomtatott első kötetet is visszavonatta. Állítólag Berecz János a Szamuely Tiborról írt szócikkre hivatkozott a határozat meghozatalakor.

Vas Zoltán emlékiratai rendkívüli előzmények után jelentek csak meg: Vas Zoltánnál házkutatást tartottak, útlevelét elkobozták, végül hosszú alkudozások után, Nemes Dezső és Óvári Miklós cenzúrázása után jelenhettek meg a könyvek.⁵⁵

Hamvas Béla művei 40 évig nem jelenhettek meg. A *Karnevál* című regényt 1985-ben adták ki, majd 1988-ban kezdték meg az adósság törlesztését, Hamvas műveinek kiadását.

Tamási Áron *Ábel*-trilógiája csak úgy jelenhetett meg, hogy egyes részeit átírták a szerzővel.

Móra Ferenc *Hannibál feltámasztása* című regényét mind a nyilasok, mind a kommunisták átírták. Végül 2004-ben jelenhetett meg az eredeti mű.⁵⁶ Verses ABC-jében a sorok rímelték egymással és a kezdő betűk adták meg az ABC-t. „Jó az Isten, jót akar.” – helyére „Jó az anya, jót akar” mondat került. Móra Ferenc *Az ének a búzamezőről* c. regényét (1927) sokáig nem adták ki a Tanácsköztársaságra tett megjegyzése miatt. Még a Magvető Könyvkiadó életműsorozatából is kihagyták. Végül 1978-ban jelenhetett meg, de csak csonkítva.

Külföldi szerzők sem jártak jobban. Paul Guirmand *Hárman Párizsban* című művét utólag, sajátos módon cenzúrázták. A már kinyomtatott 7100 példány mindegyikében zsilteppengével kivakartak három betűt és fekete tollal átjavították. Így lett az „összeesküvő orvosokból” „összeesküvő orvosok.”

Milan Kundera *Tréfa* című könyve 1968-ban jelent volna meg, de a szerző politikai szerepet vállalt a prágai tavasz eseményeiben, majd disszidált, ezért mégsem adták ki a könyvét.

Borisz Paszternak Nobel-díjas regényét, a *Doktor Zsivágót* csak 30 évvel nyugati megjelenése után lehetett közölni.

Bulgakov 1926-ban írt *Kutyaszív* című könyvét csak 1988-ban merték kiadni.

Arthur Koestler *Sötétség délben* és A. I. Szolzsenyicin *A GULAG szigetcsoport* című regénye is csak a rendszerváltozás révén jelenhetett meg. Addig Magyarországon csak bértollnokok ledorongoló véleményét tették közzé ezekről a művekről és szerzőikről.

Másfél évtizeddel a rendszerváltozás után derült ki, hogy Günter Grass *A bádogdob* című könyvét is cenzúrázták.⁵⁷

54 KISZELY Gábor: *Szellem a célkeresztben. Csoóri Sándor és a politikai rendőrség ügynökei*. Budapest, Magyar Egyetemi Kiadó, 2007. 97.

55 Vas Zoltán: *Betiltott könyvem. Életem III*. Budapest, Szabad Tér, 1990. 337–339.

56 HAJDÚ Tibor: Hannibál legújabb feltámasztása – Móra Ferenc: Hannibál feltámasztása. *Mozgó Világ*, 2004/11. 107.

57 *Magyar Nemzet*, 2004. május 4.

4. Versek cenzúrája

A költőkre is hasonló sors várt, mint az írókra. 1945 után átvizsgálták az addig született műveket. Egyes verseket örökre ki akartak törölni az irodalmi tudatból, másokat pedig meghamisítottak. Ady Endre,⁵⁸ József Attila,⁵⁹ Juhász Gyula,⁶⁰ Babits Mihály,⁶¹ Kosztolányi Dezső⁶² irredentának, reakciónak és klerikálisnak minősített verseit egyszerűen kihagyták az *Összes versei* kiadványokból.

József Attila *Az Isten itt állt a hátam mögött* című verséből kihúzták az első két sort: „Az Isten itt állt a hátam mögött / s én megkerültem érte a világot”, s ezzel teljesen más értelmet adtak a műnek.

Kortörténeti kuriózum, hogy Babits Mihály 1939-ben írt *Ezerkilencszáznegyven* című költeményének harmadik versszakát az 1942-ben működő katonai cenzor és 1961-ben a Köpeczi Béla⁶³ által irányított Kiadói Főigazgatóság is kicenzúrázta: „Immár a népeket terelik mint nyáját, / emberek futkosnak, mint riadt patkányok, / városok lángolnak telhetetlen tűzben / nemzetek halálát engedte az Isten.”

A kortárs költők közül Weöres Sándort,⁶⁴ Kassák Lajost, Vas Istvánt, Pilinszky Jánost, Szabó Lőrinczet,⁶⁵ Erdélyi Józsefet, Sinka Istvánt ítélték hosszabb-rövidebb hallgatásra. Jékely Zoltán *Álom* című kötetét már 1948-ban betiltották, Pilinszky János verseinek második kötetét Bóka László⁶⁶ államtitkár tiltotta be.

Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verse,⁶⁷ illetve Vas István Rákosi Mátyásról írt alábbi sorai természetszerűleg az asztaliókkban maradtak: „Míg Marx és Lenin tanait tanítod / mohó szemedet szemügyre veszik. / Hiába hogy a dobogón dagadva / eszméidet emlegeted / rácáfol a szikár szavakra / tokás, pocakos termeted.”

58 Az ötvenes évek gimnáziumi tankönyvei viszont Ady Endre műveként tanították a „Cári ágyú filozófál” című verset.

59 József Attila versei közül kicenzúrázták a „fasiszta kommunizmusról” és Trianonról szóló verseit. Az 1925-ben született „Nagy városokról mesélt a messzi vándor” című vers „messzi vándorában” Rákosi Mátyást fedezték fel, és a „nagy városok” legfontosabbika Moszkva lett.

60 Juhász Gyula 1963-ban megjelentetett *Összes* verseiben nem szerepelhetett az „Arad” (1920) című vers, mert ugyan 1849 vértanúinak állított emléket, de az országot „csonka” jelzővel illette.

61 „Egy néhány sor a Vásár, a Dal az esztergomi bazilikáról, (bár lenne a hangom tiszta...) és a hazám című versekből” a hátrahagyott versekből „külön kettőt – az Áldás a magyarra és az Erdély címűeket kihagytuk.” L. BELIA György (összeáll.): *Babits Mihály összegyűjtött versei*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 661–662.

62 Pl. „Kassa / Csak arra vár, hogy egyszer / Rákóczi kürtjeit újra megrikkassa.” L. VARGHA Balázs (s. a. r.): *Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1971. 1–2.

63 Köpeczi Béla (1921–2010) kommunista politikus, irodalomtörténész, történész. 1954–1964 között a Kiadói Főigazgatóság, 1964–1966-ban a Magyar Szocialista Munkáspárt Kulturális Osztályának vezetője. 1971–1975 között a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára. 1982–1988 között művelődési miniszter.

64 Weöres Sándor *Theomachia* című drámai költeményét a lektori jelentés a következőképpen minősítette: „Weöres költeménye objektíven miszticizmus, irracionálizmus propagálása a költészetben keresztül, ezáltal harci eszköz a burzsoázia kezében, abban a küzdelemben, amelyet az ideológia területén folytat a materialista világszemlélet ellen. Ép ezért nem adható ki.” Idézi: DOMOKOS i. m. (3. l.) 135.

65 Nagy sokára megjelent „összesként” hirdetett versei közül hiányzott „Az Ipoly ünnepe” c. vers.

66 Bóka László (1910–1964) irodalomtörténész, író, költő, kritikus, 1947–1950 között a Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára.

67 Kovács Viktória: Igen és nem: Illyés Gyula: Két kéz – egy mondat a zsarnokságról. *Hitel*, 2008/11. 101.

Az 1956-os forradalomról és szabadságharcról írt versek – Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán*, Márai Sándor *Mennyből az angyal* stb. – nem jelenhettek meg 1989-ig.⁶⁸

Az 1956-os szabadságharc leverése után a költők egy része börtönbe került vagy emigrált, a többiek pedig egy ideig szolidaritásból nem publikáltak. Csak a rendszerhez hű, de egyébként tehetségtelen költők versei jelenhettek meg.⁶⁹

Utassy József *Zúg a március* című verse az egyik Művelődési Ház programfüzetének címlapján jelent meg 1973. március 15-én. Az éber állambiztonsági szolgálat felfigyelt az esetre, s a „Lopnak a bőség kosarából” szövegű verssort államellenes izgatásnak minősítették.⁷⁰ (Bár a vers már korábban, 1968-ban a *Kortárs* című folyóiratban és a *Szép versek* antológiájában⁷¹ is megjelent.)

Nagy Gáspár *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című versével emlékezett Nagy Imre kivégzésének 15. évfordulójára. A szerkesztők nem vették észre, hogy a költő a versbe többször is beírta Nagy Imre monogramját, ezért 1984-ben a tatabányai *Új Forrás* című folyóirat leközlölte. A lapot feljelentették, és Sárándi József versrovatvezetőt eltávolították, mondván, hogy nem volt elég éber.⁷²

Még nagyobb retorzióra került sor, amikor a *Tiszatáj* című folyóirat 1986. júniusi számában megjelent Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című verse, amelyben a költői látomás „immár harminc évgyűrűjével” „drága júdás”-ában Kádár János magára ismert, ezért az ügyet a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága elé vitte, ahol kijelentette: „Hogy ha harcolni köll, akkor harcolni köll, és együtt köll harcolni.”⁷³ Tüstént betiltották a *Tiszatáj* legújabb számát, és felfüggesztették működését. Lemondatták a főszerkesztőt, s két közvetlen munkatársa fegyelmit kapott.⁷⁴

5. Színpadi művek sorsa

A színpadi művek közül Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámájának 1947-es előadásán a rendező Ádámot vörös jelmezbe, Lucifert pedig zöld, nyilas egyenruhára emlékeztető gúnyába bújtatta. A „haladó” szereplők jobbról balra, a „reakcióso” balról jobbra

68 MEDVIGY Endre – POMOGÁTS Béla (szerk.): *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag. A forradalom és a szabadságharc olvasókönyve*. Budapest, Püski, 1991.

69 A kor jellegzetes terméke Földeák János „Kilenc marha autón” című verse. A vers arról szól, hogy a szocializmus fejlődése már annyira előrehaladt, hogy a teheneket teherautón szállítják a vágóhídra. „Mindegy, az ember hal, s amit teremt / az örök életű: / kilenc marha utazik autón- / hurrá, de egyszerű.” L. *Tűz-tánc antológia*. Vö. MURÁNYI Gábor: Az irodalomban nincs légtér. A Tűz-tánc antológia. In: *1956-os Intézet Évkönyve*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 137.

70 KENEDI János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv: október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban*. Budapest, Magvető, 1996. I., 351–352. (Az egyik rendőr „zug márciusnak” olvasta a „zug március”.)

71 *Kortárs*, 1968/8. 1273. *Szép versek*. Budapest, 1968.

72 MONOSTORI Imre: *Az Új Forrás vonzásában. Dokumentummemoár, 1969–1998*. Tatabánya, JAMK, 1994. 136–182.

73 Idézi HUSZÁR i. m. (40. lj.) II. 303.

74 KÖNCZÖL Csaba: *A Tiszatáj a főnix*. Szegedi interjú Vörös Lászlóval és Annus Józseffel. *Kritika*, 1989/11. 22. ROLF MÜLLER: *A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja*, 1986. *Kortárs*, 2001/7. 39. GYURIS György: *A Tiszatáj fél évszázada, 1947–1997*. Szeged, Somogyi-kvt., 1997. 198. DOMOKOS László: Egy levélváltás története. Beszélgetés a *Tiszatáj* viszontagságairól. *Élet és Irodalom*, 1989. február 17. MÁRKUS Béla: A költő egyszemélyes pere. *Tiszatáj*, 1990/10. 140–141. Varga Péter: *A Tiszatáj és az irodalompolitika. Múltunk*, 1997/1. 74. OLASZ Sándor: *Tiszatáj*-dráma, 1986. *Juss*, 1989/március. 6.

közlekedtek a színpadon.⁷⁵ Ez sem mentette meg az előadást; pesszimiztának tartották, történelemszemléletét hamisnak minősítették, mert nem az osztályharcot hirdette. Leginkább a falanszterjelenet miatt akarták a művet betiltatni. 1954-ben újra felmerült a mű bemutatása, de akkor az addig háttérbe szorított Lukács Györggyel írtak a *Szabad Nép*be egy támadó cikket a *Tragédiával* szemben.⁷⁶ 1955. január 7-én mutatták be végül is Madách drámáját, miután Rákosi Mátyás is megtekintette, de csak havi három előadást engedélyeztek.⁷⁷

A Kádár-korszak idején is sokat foglalkoztak Madách Imre művével. Gromov szovjet nagykövet tiltakozott, Marosán György pedig egyszerűen átíratatta volna a falanszterjelenetet.⁷⁸ Kádár János még azt is kifogásolta, hogy gimnazistákat vittek az előadásra. Aczél György végül azt a megoldást javasolta, hogy a falanszterjelenetet úgy rendezzék át, hogy az ne a kommunizmus, hanem a burzsoázia ellen szóljon.⁷⁹

Németh László *Galileijét* azért száműzték, mert feszegette az igazság és a „dogma” kérdését, és mert Galilei fizikai megkínzásának a színpadon való bemutatása az ÁVH-ra emlékeztette a közönséget.⁸⁰

Németh László *Széchenyi* című darabját is csak tíz alkalommal lehetett bemutatni, mert a közönség olyan lelkesen tapsolt, hogy a hatalom gyanakodni kezdett. Ráadásul az olasz testvérpárt vezetője, Palmino Togliatti⁸¹ is éles kirohanást intézett Németh László ellen a *Népszabadság*ban.⁸²

Bartók Béla *A csodálatos mandarin* című táncjátékát „dekadensnek” és „formalistának” bélyegezték, s újbóli bemutatását megtiltották.⁸³ Bartók Béla szovjetunióbeli utazásáról készült cikkét még a teljes Bartók-bibliográfiából is eltüntették.⁸⁴

Kodály Zoltán *Háry Jánosát* 1950-től némileg átalakítva játszották a magyar operett színpadain. Az eredetiben „muzka-osztrák” határ szerepelt, ezt átalakították „burkus-osztrák” határrá. Kimaradt az a jelenet is, hogy egy hórihorgas kozák határőr hogyan igazoltatja az öreg zsidót, aki ki akar vándorolni: „Dokument jeszty?” A zsidó előkereste az iratot, de a zord határőr ennek ellenére elzavarta.

Sarkadi Imre *Oszlopos Simeonját* 1960-ban tervezték bemutatni, de a színház végül is nem merte előadni. 1967-ben a Madách Színház egy egész sor olyan darabot mutatott be, amelyek 10–20 éve tiltás alatt álltak: Dürrenmatt *Nagy Romulusát*, Illyés Gyula *Kegyencét* és E. Albee *Nem félünk a farkastól* című színművét.⁸⁵

75 *Magyar Nemzet*, 1947. szeptember 28.

76 URBÁN Károly: *Lukács György és a magyar munkásmozgalom*. Budapest, Kossuth – Párttörténeti Intézet, 1985. 161–162.

77 IMRE Zoltán – RING Orsolya (szerk.): *Szigorúan bizalmas. Dokumentumok a Nemzeti Színház Kádár-kori történetéhez*. Budapest, Ráció, 2010. 50.

78 Marosán György: „Érthetetlen, hogy itt nálunk minden jelenetet be kell mutatni.” MOL 288. f. 4. cs. 18. ö. e.

79 MOL 288. f. 4. cs. 18. ö. e.

80 NÉMETH László: *Galilei. (A dráma „pere” 1953–56)*. Debrecen, Csokonai Színház, 1994.

81 Palmiro Togliatti (1893–1964) olasz kommunista politikus. Jogot végzett, az Olasz Kommunista Párt egyik alapítója, 1927-től haláláig a főtitkára. L. Uő.: *Válogatott cikkek és beszédek*. Budapest, Szikra, 1952.

82 *Népszabadság*, 1957. április 14. 16. N. PÁL József: Az életmű kegyelmi pillanata. Németh László és az 1956-os forradalom. *Kortárs*, 2001/4. 54.

83 BÓNIS Ferenc: *Élet-képek: Bartók Béla*. Budapest, Balassi – Vávi Kft., 2006. 336.

84 BARTÓK Béla oroszországi útjáról. *Zenei Szemle*, 1929/II. 10.

85 KARINTHY Ferenc: *Napló, 1967–1969*. Budapest, Ulpius-ház, 1993. 6.

Örkény István *Pisti a vérzivatarban* című drámáját már 1969-ben műsorra tűzte a Víg-színház, de a darabot betiltották. Később megjelent volna az *Új Írás* című folyóiratban, de annak összes példányát bezúzták, mielőtt az újságos standokra került volna. Végül 1978-ban engedélyezték a színházi bemutatót, de még 1979-ben is „utólagos helytelenítés” járt érte.⁸⁶

1986 januárjában a kultúrpolitikai kormányzat letiltatta Csurka István *Vizsgák és feyelmlik* című darabjának márciusi bemutatóját, mert „a szerző monori szereplésétől⁸⁷ függetlenül eszmei, politikai szempontból több vonatkozásban is erőteljesen vitatható.”⁸⁸ Kádár János a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának júliusi ülésén az ellenzékéről szóló vitában, nevet nem említve, de egyértelműen a Csurka elleni fellépésről szól: „híve vagyok annak is, hogy a legdurvább esetekben publikációs tilalom legyen. Az a magyar állampolgár író, aki előadásában Amerikában dicsérte 1956-ot,⁸⁹ ne publikáljon Magyarországon és ne utazzon, amíg a magatartásában nem változik.”⁹⁰ Ennek alapján a Politikai Bizottság 1986. július 2-i ülésén határozott arról, hogy Csurka István „ellenzéki hangvételű politikai eszmék megjelentése, ellenzéki magatartása miatt kapjon szilenciumot”.⁹¹

6. A sajtó felügyelete, ellenőrzése

A központi kézi vezérlésű pártirányítás az újságokat, folyóiratokat is folyamatosan ellenőrizte. Amennyiben minden éberség ellenére nem kívánatos témájú cikk jelent meg, teketória nélkül bezúzták az adott lap összes példányát. E szigorú ellenőrzés egyik említésre méltó epizódja volt, amikor 1958. június 17-én a napilapokban megjelent Nagy Imre és társainak ítélete, az előtte való délutánon a szöveget az egyes újságokhoz a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának egy-egy tagja vitte ki, a szerkesztőségeket és a nyomdákat lezárták, s a lapkészítés mindegyik fázisát végig ellenőrizték.

A *Kortárs* 1960. augusztusi számából ki kellett szedni azt a két oldalt, amelyre Csoóri Sándor versét, a *Vér és virágot* nyomtatták: „S ti szemem foglyai: erdők és madarak / Együtt leszünk-e majd a parttalan hazában...” Csoóri eredetileg a semleges szót szerepeltette a versében, ezt ’56 miatt nem engedték, ezért lett parttalan, de a szerkesztő véletlenül ékezetet tett rá.

A *Forrás* 1972. májusi számába bekerült ez a mondat: a „fiatalok Párizsban, Ceylonban, Mexikóban, Csehszlovákiában, Lengyelországban kitért ingmellel rohannak sortűzbe, szuronyokba.” Az írásba betett két utolsó országot a *Forrás* akkori főszerkesztőjét, Varga Mihályt azonnali hatállyal menesztették.

A *Magyarország* című hetilap adta volna hírül elsőként, hogy meghalt Mao Ce-tung. A moszkvai vezetés azonban a hírt csak bizonyos idő eltelte után szerette volna közzétenni, hogy az értékeléshez kivárja a bekövetkezett változásokat. Ezért mind a 180 ezer példányt rendőrökkel szedették össze.

86 RADNÓTI Zsuzsa: Lázadó dramaturgiák száz éve. *Jelenkor*, 2003/6. 531. ÖRKÉNY István: *Drámák*. Budapest, Palatinus, 2001. III., 635–636.

87 Csurka István a monori tanácskozáson *Új magyar önépítés* címmel tartott előadást. L. RAINER M. János (szerk.): *A monori tanácskozás 1985. június 14–16*. Budapest, 1956-os Intézet, 2005. 28.

88 MOL 288. f. 7/738. ó. e.

89 Kádár itt Csurka 1986 tavaszán elhangzott amerikai előadásaira, illetve a Püski Kiadónál, New Yorkban megjelent *Az elfogadhatatlan realitás* című esszékötetére utalt.

90 Idézi CSIZMADIA i. m. I. (48. lj.) 294.

91 MOL M-KS 288. f. 11/4446. ó. e.

A *Forrás* című folyóirat 1980 februárjában közölte volna Csoóri Sándor – két esztendeje kész – *Egy nomád értelmiségi* című esszéjét. A már kinyomtatott példányokat a nyomdában lefoglalták, s a cikket pengével kivágták.⁹² A főszerkesztőt, Hatvani Dánielt pártmegrovásban részesítették. A megyei pártbizottság jegyzőkönyve szerint az írás

„a Magyar Népköztársaság nemzetközi érdekeit sértő megállapításokat tartalmaz, támadja a párt és az értelmiség között, 56 után létrejött kiegyezést, a Horthy-fasizmus időszakával szemben alulértékeli a mai irodalmi élet lehetőségeit, szemlélete nem osztályalapú. A nép államában a munkásosztály vezető szerepét senki sem vitathatja, ez a téma tabu.”⁹³

Valószínűleg a következő mondat váltotta ki ezt az intézkedést: a hatalom „mindenből többet juttat a lakosságnak, mint demokráciából.”

A *Honismeret* című folyóirat 1980. márciusi számát Vigh Károly történésznek a trianoni békeszerződés 60. évfordulójáról való megemlékezése miatt zúzták be.

A '80-as évek első felében a *Mozgó Világ*⁹⁴ adminisztratív intézkedések kereszttüzebe került. Veress Miklós főszerkesztőnek felróták, hogy leköszölte Alexa Károly filológiai, verstani tanulmányát, amelyben egy Rákosi elvtárhoz írott úttörődalt elemzett. Ugyancsak megrották a szerkesztőséget, amikor megjelentették Háy Ágnes városi folklórgyűjteményét. Az Egyetemi Nyomda igazgatója 1980 végén felmondta a folyóirat szedésére kötött szerződést azzal az ürüggyel, hogy „a nyomdászok nem hajlandók kiszedni Hajnóczi Péter *Ösztönző elem* című novelláját”.⁹⁵ A támadások miatt lemondott a főszerkesztő, de az utódai ellen is foganatosítottak retorziókat: Az 1981. márciusi számot bezúzták. Csak találgatni lehet, hogy Géczy János *Napló* című írása vagy Sükösd Miklós lengyelországi útinaplója volt az indok. 1983-ban már nem kegyelmeztek meg senkinek sem. Kulin Ferenc főszerkesztővel az élen az egész szerkesztőséget leváltották, s a folyóiratot betiltották.⁹⁶ Végül P. Szűcs Julianna – annak ellenére, hogy a magyar értelmiség egy része bojkottálta a lapot – vállalkozott a *Mozgó Világ* továbbvitelére, de az 1984. augusztusi szám 15 ezer példányát egy Trockijjal foglalkozó tanulmány miatt újra bezúzták.⁹⁷

A pártvezetés a *Mozgó Világgal* párhuzamosan lépett fel a magyar ellenzékieknek legális publikálási lehetőséget biztosító folyóirat, a vajdasági *Új Symposion* ellen. Roska István külügyminiszter-helyettes tett feljelentést a jugoszláv nagykövetségen. Ennek hatására a Szivéri János által vezetett szerkesztőséget feloszlatták.

92 PINTÉR M. Lajos: *Ellenzékben. A „Nagy Népi Hural”-tól a Magyar Demokrata Fórumig. A Kádár-rendszer népi-nemzeti ellenzéke, 1968–1987.* Lakitelek, Antológia, 2007. 37.

93 Idézi HATVANI Dániel: *Tilalomfák árnyékában.* Budapest, Püski, 1997. 39.

94 A folyóirat Illyés Gyulának 1965-ben megjelent „Mozgó Világ” című verséről kapta nevét. L. KIRICSI Zoltán: „Szülőhazám téglái...” Illyés Gyula: „Mozgó Világ” című verséről. *Iskolakultúra*, 2002/11. 61.

95 Idézi MURÁNYI i. m. (9. lj.) 275.

96 Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán október 28-án vitát rendeztek a *Mozgó Világgal* kapcsolatos kérdésekről, amelyen Tóth Dezső és Zöldi László, az *ÉS* főszerkesztő-helyettese próbálták megmagyarázni az intézkedések jogosságát. A vita szövegének jó részét közölte az *Irodalmi Újság*, 1984/1. 12–16.

97 NÉMETH György: *A Mozgó Világ története (1971–1983).* Budapest, Palatinus, 2002. 153. KASZA László: „A *Mozgó Világ*” ügye. *Irodalmi Újság* (Párizs), 1984/1. 11. P. SZÜCS Julianna: Partizánok a hivatalban. Beszélgetés P. Szűcs Juliannával. *Élet és Irodalom*, 1985. május 31. 7. VERESS Miklós: Egy feljelentés elő- és utólete, avagy a Cinzanótól a Vilmoskörtéig. *Tiszatáj*, 1991/7. 53.

A Szegeden megjelenő *Tiszatáj* 1982-ben közzé tette Köteles Pál kritikáját a román publicista, Ion Lăncrăjan *Szónoklat Erdélyről*⁹⁸ című művéről. A szerkesztők még sikerrel védekeztek azzal, hogy nem tudták, hogy a pártvezetés Száraz Györgyöt bízta meg a válasz megírására.⁹⁹ Végül 1986-ban fél évre mégis betiltották a folyóiratot, mert abban megjelent Nagy Gáspár *A fiú naplója* című verse.¹⁰⁰ Ugyanebben az évben a *Liget* című folyóirat tavaszi számát is megsemmisítették, mert Békés Pál novellájában egy párbeszédben Dubčeket¹⁰¹ hősként említette.

A Kádár-rendszerben nagyon nagy igény mutatkozott a múlt vitatott korszakainak vagy „fehér foltjainak” feltárására, így az 1983-ban induló *História* című történelmi folyóirat nagy népszerűségnek örvendett. Ezért is volt feltűnő, hogy mindjárt a második szám két, majdnem azonos tartalmú formátumban jelent meg. Az első változat példányait a párt utasítására már az újságosoktól gyűjtötték be. A második változatban két kép nem szerepelt: az egyik egy Titóról készült *Ludas Matyi*-karikatúra, ahol a jugoszláv pártvezetőt láncos gyilkosként ábrázolták, illetve a Rajk-per bíróságáról készült kép, amelyen látható volt Barcs Sándor, a Rajk-per népbírája, a Magyar Távirati Iroda nyugalmazott vezérigazgatója és a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja.

7. Filmek kálváriája

A filmek közül is jó néhányat betiltottak. Évekig dobozban tartották Szóts István 1947-ben készült *Ének a búzamezőn* című filmjét, s még a kópiákat is elkobozták.¹⁰²

1957 szeptemberében a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága megvizsgálta az elmúlt „zavaros időszak” filmtermését. Betiltották Várkonyi Zoltán *Keserű igazság*, Banovich Tamás *Eltűszentett birodalom*,¹⁰³ Kalmár László *A nagyrozsdási eset* című filmjét. Ezek a filmek három–három és fél évtizedig maradtak dobozban. Az első film, amelynek eredeti címe *Vádirat* volt, a tartalma miatt: Sztuckó János igazgató (Bessenyei Ferenc) csak a sikerrel, a terv túlteljesítésével foglalkozik, a munkát Palócz Imrére (Gábor Miklós), a helyettesére hagyja. Figyelmeztetik, hogy a siló süllyed, de a munkát nem állítják le, ezért összeomlik, és két ember meghal. A felelős természetesen Palócz lesz.¹⁰⁴

Banovich Tamás filmjét annak ellenére betiltották, hogy a mesélő Darvas Iván¹⁰⁵ helyébe Gábor Miklóst tették, pedig a pesti utcákon kint voltak a bemutató plakátok. Valószínűleg a mesejáték néhány kiszólása szolgáltattott minderre indokot: „A király fél a birodalomtól,

98 Magyarul: Ion LĂNCRĂJAN: *Szónoklat Erdélyről*. Budapest, Áramlat, 1990. 90.

99 SZÁRAZ György: *Egy furcsa könyvről*. Budapest, Magvető, 1983. 11. (A tanulmány először a *Népszabadság*-ban jelent meg.)

100 L. fentebb.

101 Dubček, Alexander (1921–1992) csehszlovák (szlovák) kommunista politikus. 1968 januárjában a Csehszlovák Kommunista Párt első titkára lett. Meghirdette az „emberarcú szocializmus” programját, amire a Varsói Szerződés csapatai megszállták Csehszlovákiát. Dubčeket letartóztatták, majd leváltották.

102 SZÓTS István: *Szilánkok és gyaluforgácsok. Egybegyűjtött írások*. Budapest, Osiris, 1999. 63–64.

103 SZILÁGYI Gábor: *Életjel. A magyar filmművészet megszületése 1954–1956*. Budapest, Magyar Filmintézet, 1994. 302. és 498.

104 HANKISS Elemér: Üde és gyilkos naivítás. *Filmvilág*, 1986/4. 22.

105 Darvas Iván 1956-ban forradalmi bizottságot szervezett, hogy bátyját kihozza a börtönből. Ezért 22 hónap börtönrre ítélték.

a birodalom fél a királytól”. „Ezek a távolról hatalmas emberek közelről kicsinyek.” A rendezőt kilenc évre eltiltották a filmezéstől, segédmunkásként kellett dolgoznia egy roncsládagyárban.¹⁰⁶

A nagyrozsdási eset című film Gogol *A revizorához* hasonló történetet dolgozott fel.¹⁰⁷

Fábrí Zoltán és Apáthy Imre filmjei, a *Bolond április* és a *Játék a szerelemmel* Mensáros Lászlóval együtt „szabadultak”; azért tiltották be őket, mert egy bebörtönzött színész szerepelt bennük.

Keleti Márton *Csodacsatárát* a külföldre „szakadt” Puskás Öcsi helyett egy itthon maradt játékosal, Hidegkúti Nándorral újraforgatták.¹⁰⁸

Máriássy Félix¹⁰⁹ *Külvárosi legenda* c. filmjét az ötvenes évekből „visszarendezték” a harmincas évekbe, de mivel az angyalföldi proletariátus nem lett eléggé öntudatos, ezért leállították a film forgalmazását.

Eizenstein *Rettegett Iván* című filmjének második részét Sztálin 1946-ban betiltotta és a Szovjetunióban csak 1958-ban mutatták be, Magyarországon túlzott óvatosságából nem engedték levetíteni.¹¹⁰

Kovácsnai György *Gitáros fiú a régi könyvtárban* c. kísérleti animációs filmjét (1964) egészen a rendszerváltozásig nem mutathatták be. A Filmigazgatóság 1965. június 15-én kelt jegyzőkönyve szerint: „A filmet forgalmazásra nem engedélyezték, kiadása tilos.”¹¹¹

Fábry Zoltán *Húsz óra* (1965) c. filmjéből Kádár János személyes utasítására vették ki az alábbi mondatot: „Kommunista rendőr, ide lőj!”¹¹²

Milos Forman *Tűz van, babám* című filmjét 1968-ban szinkronizálták, 1988-ig mégis dobozban maradt.

1969-ben Bacsó Péter *A tanúját*, valamint Magyar Dezső két, a Balázs Béla Stúdióban készült filmjét, az *Agitátorokat* és a *Büntetőexpedíciót* tiltották be.

Az 1970-es években főleg dokumentumfilmeket tiltottak be: többek között Ember Judit, Gazdag Gyula, Kósa Ferenc¹¹³ alkotásait. A Balázs Béla Filmstúdióban készült dokumentumfilmek közül is többet betiltottak: Vitézy László *Tagfelvétel* (1972), Gazdag Gyula – Ember Judit *Határozat* (1972), Dárdai István *Küldöttválasztás* (1972), Gulyás Gyula *Vannak változások* (1978) és Ember Judit *Hagyd beszélni a Kutruczot!* (1985).¹¹⁴

Gazdag Gyula rövid idő alatt a legtöbb betiltott filmmel „büszkélkedő” magyar filmrendező lett. *Sípoló macskakő* (1971) című filmjének külföldi vetítését 1979-ig nem engedélyezték.

106 BALOGH Gyöngyi – GYÜREI Vera – HONFFY Pál: *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig*. Budapest, Műszaki, 2004. 91–93.

107 NEMES Károly: *A magyar filmművészet története 1957 és 1967 között*. Budapest, Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, 1978. 518.

108 RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és koruk*. Budapest, Sík, 1997. 211.

109 VARGA Balázs: Filmpolitika, film és politika a forradalom után. In: *1956-os Intézet Évkönyve, IV. 1995*. Budapest, 1996. 155–157.

110 BARÁTH Magdolna: Szovjet „imázsépítés” Magyarországon. A Szovjetunió magyarországi népszerűsítésének módszerei és eszközei 1956 után. *Századok*, 2011/6. 1539.

111 IVÁNYI-BITTER Brigitta: *Kovácsnai*. Budapest, Vince, 2008. 75.

112 GERVAI András: *A tanuk. Film-történelem*. Budapest, Saxum, 2004. 226.

113 Kósa Ferenc a filmművészet cenzúrázásáról az alábbiakat nyilatkozta: „a hatalmat nemcsak az sérti, ha a politikai témájú filmekben az alkotók megkörnyékezik a tabukat, a szabadság, az igazmondás, az európai típusú demokrácia kérdését, de az is bosszantja, ha valakinek az égvilágon semmi köze nincs a politikához, ám kimagasló eredeti tehetség.” Idézi: *Magyar Nemzet*, 2006. május 20. 30.

114 HOLTZER Lóránt: Bosnyák Zoltán élete és titokzatos halála. *Beszélő*, 2003/12. 84.

1975-ben készült el Gazdag Gyula *Bástyasétány '74* című filmje, amelyet Szabó B. István, a Filmfőigazgatóság vezetője a film „esztétikai, ideológiai zavarossága” miatt nem javasolt vetítésre.¹¹⁵ Ugyancsak tiltólistára került Böszörményi Géza *Az utolsó tánctanár* (1975) és *Hungarian Dracula* (1983) című filmje is.

Ingmar Bergman filmjét, a *Suttogások, sikolyokat* állítólag azért kellett levenni a műsorról, mert Aczél György felesége rosszul lett az egyik naturális jelenettől.¹¹⁶

Egyéb bemutatott, de valamilyen okból mégis visszavont filmek: *Halálfejesek, Psycho, Kína szindróma* stb. Egyes külföldi gyártású filmekből kivágtak a politikai vezetésnek nem tetsző részeket.¹¹⁷

Amikor L. I. Brezsnyev meghalt (1982. november 10.), villámgyorsan letiltottak két filmet, az *Ajándék ez a napot és A bestiát*.¹¹⁸ Egyébként az éber elvtársakon kívül senkinek sem jutott volna eszébe összefüggést találni a filmcímek és a szovjet pártfőtitkár halála között.

Az 1980-as években egyébként nemcsak ilyen tragikomikus okok miatt tiltottak be filmeket: Sára Sándor *Pergőtűz* című filmjét azért, mert az a 2. magyar hadseregnek állított emléket, a *Keresztúton* című filmet pedig azért, mert a bukovinai székelyekről szólt balladai tömörséggel.¹¹⁹

Ember Judit *Pócspetri* című dokumentumfilmje egy olyan koncepciót mutatott be, amelynek Péter Gábor mellett Kádár János volt az egyik rendezője, ezért nem lehetett bemutatni.

Jeles András *Álombrigád* c. filmje a munkásokról nem a hatalom által elvárt stílusban szólt.¹²⁰ Mész András *Bebukottak* című filmje a fiatalok büntetőjogi problémáit mutatta be.¹²¹ Mészáros Márta *Napló gyermekeimnek* című filmjének bemutatása is jó néhány évet késett.

Koltay Gábor *Szép volt fiúk!* (1986) c. filmjének forgatását leállították, a vágatlan anyagot a rendező a saját kertjében ásta el.¹²²

Vicsok Ferenc és Vitézy László *Úgy érezte, szabadon él* c. dokumentumfilmje a fiatalok kábítószer-fogyasztásáról szólt, ezért csak 1989-ben jelenhetett meg könyv alakjában.

Rófusz Ferenc nem utazhatott ki az Oscar-díj átadására, a díjat – a helyi rendezőket is átverve – Dósy István, a Hungarofilm vezérigazgatója vette át, akitől aztán a csalást felfedezve, a rendőrség vette vissza a szobrot.¹²³

A *Filmhíradókat* is cenzúrázták: Gárdos Péter is készített egy filmet a zálogházakról és bemutatta, hogy kikből áll a zálogházi kölcsönökért folyamodók serege. A rendező statisztákkal forgatta le a filmet, és a valóságot adta vissza, mégis Kádár János személyesen járt el a betiltás érdekében.¹²⁴

115 MOL M-KS 288. f.-36/1975/2. ö. e.

116 SELMECZI Mari: *Kellett nekem rongybicikli*. Budapest, K. u. K., 2005. 102–103. Kovács Emőke: Gondolatok a Kádár korszak filmcenzúrájáról. *Valóság*, 2007/7. 44.

117 SZEKFŰ András: *A cápa utolsó tangója. Médiaszociológiai tanulmányok a félkemény diktatúrából*. Budapest, Gondolat, 2008. 219.

118 VÖRÖS László: Szigorúan ellenőrzött mondatok. *A főszerkesztő értekezletek történetéből 1975–1986*. Szeged, Tiszatáj Alapítvány, 2004. 350–351.

119 Fekete dobozaink. Beszélgetés Sára Sándorral. *Filmvilág*, 1988/2. 12.

120 SCHUBERT Gusztáv: Az elvarázsolt proletár. *Álombrigád*. *Filmvilág*, 1989/2. 4. GERVAI i. m. (112. l.) 244.

121 ZSUGÁN István: A félelem senkiföldjén. *Bebukottak*. *Filmvilág*, 1989/1. 19.

122 THURY Gábor: Elásott műremek. *Nemzeti Sport*, 2010. május 8. 20.

123 VARGA György: Meddig zümmög a légy? *Magyar Nemzet*, 2010. május 8. 30.

124 Tényi István interjúja. *Magyar Nemzet*, 2010. április 27. 2.

A filmgyártás állambiztonsági kontrolljára jellemző, hogy még neves filmrendezőket is beszerveztek ügynököknek. Az 1981-ben bemutatott és Oscar-díjat nyert *Mephisto* c. filmnek a rendezője és forgatókönyv-írója, Szabó István is besúgó volt.¹²⁵

November 7. előtti napon a *TV-maci* nem köpöhett a fogmosáskor, nehogy valaki azt a következtetést vonja le, hogy „köp” az ünnepre.¹²⁶

125 A filmrendezők beszerzéséről l. GERVAI András: *Fedőneve: „Szocializmus”. Művészek, ügynökök, titkosszolgák*. Pécs, Jelenkor, 2010. 81.

126 MRÁV Noémi A tévémaci tudatformáló szerepe. Az államszocialista nevelés emblematikus figurájának története. *Médiakutató*, 2009/nyár.